

เครือข่ายทางสังคมเพื่อการจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่า: กรณีศึกษาเครือข่ายลุ่มน้ำจาง จังหวัดลำปาง

Social Networking for Conflict Management in Forest Use: A Case Study of Jang Watershed Network, Lampang Province, Thailand

เกศสุดา สิทธิสันติกุล^{1*}, อวรณ์ โอภาสพัฒนกิจ², และ สมคิด แก้วทิพย์³

Katesuda Sitthisuntikul^{1*}, Avorn Opatpatanakit², and Somkid Kaewthip³

Abstract

This study aimed to investigate what the conflict situation was, how a social network of conflict management on the use of forests was initiated, what its roles to manage the conflict were, and what factors made it exist. Data were collected by area survey, document analysis, in-depth interviews, and focus groups conducted in the area of the Jang Watershed Network, Mae Tha District, Lampang Province. The results indicated the following: 1) The use of forests caused conflict between villagers against villagers at Jang watershed and between the villagers against people outside Jang watershed. 2) The network was informally founded by a gathering of leaders from each village in the surrounding areas under “the Jang Watershed Network” with the intention of managing natural resources at Jang watershed. 3) This network played a role in conflict management by building understanding and participation of the community, acting as a mediator in cases of intense conflicts that outweighed the management potential of each village, and helping the network’s members to conserve forests according to the request of neighboring villages. 4) The factors that made it exist. The network was able to exist due to the potentials of its leaders, the efficiency of

¹คณะเศรษฐศาสตร์, ²วิทยาลัยบริหารศาสตร์ ¹⁻³มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ต.หนองหาร อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ 50920,

²คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ 50200

*ผู้ให้การติดต่อ (Corresponding e-mail: ktieng71@hotmail.com)

รับบทความวันที่ 5 กรกฎาคม 2560 รับลงตีพิมพ์วันที่ 30 มกราคม 2561

communication channels, the leadership skills training program of young leaders, the focus on participation, and the mobilization of funds and resources.

Keywords: *social network, conflict management, forest conservation*

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัญหาความขัดแย้ง การก่อตัวของเครือข่าย บทบาทของเครือข่ายในการจัดการความขัดแย้งด้านการใช้ประโยชน์จากป่า รวมทั้งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของเครือข่าย โดยดำเนินการในพื้นที่เครือข่ายลุ่มน้ำจาง อ.แม่ทะ จ.ลำปาง เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การสำรวจพื้นที่ การวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมกลุ่มย่อย ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า 1) มีความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่าระหว่างคนในชุมชนบริเวณลุ่มน้ำจาง และระหว่างคนในหมู่บ้านกับคนนอกชุมชน 2) ลักษณะการก่อเกิดของเครือข่ายลุ่มน้ำจางเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการโดยการรวมตัวของแกนนำชุมชนระหว่างหมู่บ้านในลุ่มน้ำเดียวกัน เพื่อร่วมกันจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำจาง 3) เครือข่ายลุ่มน้ำจางมีบทบาทในการจัดการความขัดแย้งโดยการสร้างความเข้าใจและการสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน การเป็นคนกลางเจรจาไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่ค่อนข้างรุนแรงเกินศักยภาพการจัดการของแต่ละหมู่บ้าน และการให้ความช่วยเหลือสมาชิกเครือข่ายด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ตามที่ได้รับการร้องขอ 4) ปัจจัยการดำรงอยู่ได้แก่ ศักยภาพผู้นำ ประสิทธิภาพของช่องทางการสื่อสาร การพัฒนาแกนนำรุ่นใหม่ การให้ความสำคัญกับการสร้างการมีส่วนร่วม และการแสวงหาทุนและทรัพยากรดำเนินงาน

คำสำคัญ: *เครือข่ายทางสังคม, การจัดการความขัดแย้ง, การอนุรักษ์ป่าไม้*

บทนำ

ป่าไม้มักเป็นประเด็นความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้ประโยชน์ในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อเมริกากลางและใต้ ยุโรปตอนเหนือและตอนกลาง รวมทั้งเขตชายแดนของสหรัฐอเมริกาและแคนาดา (Mola-Yudego & Gritten, 2010) นอกจากนี้ พื้นที่ป่า 2 ใน 3 ของเอเชียและแอฟริกา และ 1 ใน 3 ของลาตินอเมริกา ยังได้รับผลกระทบจากความขัดแย้งอันรุนแรง (De Jong, Donovan, & Abe, 2007) ในทำนองเดียวกัน ประเทศไทยโดยเฉพาะพื้นที่ภาคเหนือที่แวดล้อมไปด้วยภูเขาและผู้คนยังต้องพึ่งพิงป่า หลายชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาการประกาศเขตอนุรักษ์ทับซ้อนพื้นที่ทำกิน การบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อการเกษตร การแย่งชิงทรัพยากรกันเองภายในชุมชน และระหว่างคนในชุมชนกับภาครัฐกิจและการบริการ (เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, 2549) ทั้งนี้ เนื่องมาจากหลายสาเหตุ ได้แก่ ความจำเป็นในการดำรงชีพ ความต้องการด้านเศรษฐกิจ ความขัดแย้งเชิงนโยบายด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและการอนุรักษ์ ความเหลื่อมล้ำของโอกาสในการใช้ประโยชน์จากป่า (Yasmi, Kelley, & Enters, 2011) อีกทั้งป่ายังเป็นทรัพย์สินร่วม (Common Property) ที่สัมพันธ์กับเรื่องของสิทธิการเข้าถึงอันแตกต่าง และมีความไม่ลงรอยระหว่างอำนาจและสิทธิการจัดการของชุมชนอย่างมีส่วนร่วมกับการจัดการระบอบทรัพย์สินของรัฐ

เช่น การให้ความสำคัญกับการถือครองกรรมสิทธิ์ของเอกชน (Private Property) และการแสดงความเป็นทรัพย์สินของรัฐ (Public Property) โดยการประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544)

อย่างไรก็ตาม ชุมชนมีกลไกการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง เช่น การเจรจา การไกล่เกลี่ย การใช้มาตรการทางสังคม การจัดการป่าชุมชน เป็นต้น ซึ่งมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมและมีความยืดหยุ่นสูงสามารถตอบสนองการแก้ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนได้ดี (กิตติชัย รัตนะ, 2551) นอกจากนี้ ยังมีการจัดการความขัดแย้งผ่านเครือข่ายทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่โยงใยกันไปในทุกทิศทาง อันเป็นสังคมแห่งกลยุธมิตรและเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน (ประเวศ วะสี, 2541) ผู้คนที่มาร่วมตัวกันต่างมีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายบางอย่างร่วมกัน และมีแรงบันดาลใจที่จะประสานพลังความร่วมมือกันเพื่อบรรลุเป้าหมาย (เสรี พงศ์พิศ, 2548) อีกทั้งสมาชิกเครือข่ายยังมีการติดต่อสื่อสารดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ฟังพาดูซึ่งกันและกัน มีปฏิสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยน และสามารถปรับตัวได้อย่างมีคุณภาพ (ภัทรพล พลพนาธรรม, ปาริชาติ รัตนบรรณสกุล, และ ประมาภรณ์ สุทธิโส, 2553) ทั้งนี้ ความสัมพันธ์ของเครือข่ายทางสังคมอาจอยู่บนพื้นฐานของความพึงพอใจในการแลกเปลี่ยนกัน อยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์ที่อาจเท่าเทียมหรือไม่เท่าเทียมกัน อยู่ภายใต้อิทธิพลของความถี่และระยะเวลา และความสัมพันธ์ภายใต้บทบาทหน้าที่ของบุคคล เป็นต้น (Boissevain, 1974)

กลุ่มคนหลายพื้นที่ของภาคเหนือมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายทางสังคมเพื่อช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของการบริหารจัดการป่า การดูแลรักษาป่า และการจัดการความขัดแย้ง โดยเฉพาะกับหน่วยงานภาครัฐที่มีอำนาจการจัดการเหนือชุมชน และภาคเอกชนที่มักมีโอกาสนในการเข้าถึงทรัพยากรมากกว่า ดังเช่นเครือข่ายป่าต้นน้ำแม่ปิง และเครือข่ายชาวบ้านรักษาป่าลุ่มน้ำขาน จ.เชียงใหม่ เครือข่ายรักษาป่าลุ่มน้ำแม่ทา จ.ลำพูน เครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำกกตอนกลาง และเครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำกกตอนล่าง จ.เชียงราย ที่ร่วมมือกันในการจัดการป่าและสร้างอำนาจต่อรองเรื่องสิทธิทำกินของชุมชนต่อหน่วยงานภาครัฐเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพ (อัญจนา รักษิตธรรม, 2543) ใน ต.ทากาส จ.ลำพูน ผู้นำชุมชนแต่ละหมู่บ้านดำเนินงานร่วมกันในลักษณะเครือข่ายป่าชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อป้องกันการบุกรุกผืนป่าและยืนยันศักยภาพการจัดการป่าต่อหน่วยงานภาครัฐ รวมทั้งสร้างความร่วมมือกับเครือข่ายป่าชุมชน จ.ลำพูน และเครือข่ายป่าชุมชนบ้านแม่ทา อ.แม่ออน จ.เชียงใหม่ (สุภาวิณี ทรงพรพาณิชย์, 2545) ในทำนองเดียวกัน เครือข่ายลุ่มน้ำกวง ต.คอยสะเกิด อ.เมือง จ.เชียงใหม่ มีส่วนช่วยชุมชนบ้านป่าสักงาม ต.คอยสะเกิด ในการต่อสู้กับกฎหมายเพื่อปกป้องสิทธิและผลประโยชน์ของชุมชนป่าสักงามในการใช้ประโยชน์จากป่าและบริหารจัดการป่าในเขตพื้นที่ทับซ้อนระหว่างสวนป่าของรัฐและพื้นที่ทำกินของชุมชน (ปรีวัตร์ นันดี, 2555)

เครือข่ายลุ่มน้ำจาง จ.ลำปาง เป็นเครือข่ายหนึ่งที่มีรวมตัวกันมากกว่า 10 ปี เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบริเวณลุ่มน้ำจาง ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาหนึ่งของลุ่มน้ำแม่วังอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ จ.ลำปาง ความยาว 105 กิโลเมตร เนื้อที่ 1,564 ตารางกิโลเมตร ดินน้ำจางอยู่ในอำเภอแม่เมาะและอำเภอเมือง ไหลผ่านลงมาตามอำเภอแม่ทะแล้วไปบรรจบกับแม่น้ำวังในอำเภอเกาะคา ลุ่มน้ำแห่งนี้แวดล้อมไปด้วยเทือกเขาและมีลักษณะพื้นที่เป็นแอ่งกะทะ ลำน้ำสาขากว่า 20 สาขา บริเวณลุ่มน้ำเป็นแหล่งน้ำสำคัญ

ของการอุปโภคบริโภคและการเกษตรในชุมชน อีกทั้ง ผู้คนยังอาศัยที่ดินบริเวณลุ่มน้ำเพื่อการอยู่อาศัย การทำเกษตรแบบยังชีพและการค้า ตลอดจนพึ่งพาอาศัยการเก็บหาผลิตภัณฑ์จากป่าเพื่อการบริโภคและการค้าความเป็นในการยังชีพนี้นำมาซึ่งความไม่ลงรอยในการใช้ประโยชน์จากป่าระหว่างชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้น และการจัดการทรัพยากรของเครือข่ายมีส่วนช่วยบรรเทาปัญหาที่เกิดขึ้นสู่ความร่วมมือกันในการดูแลรักษาป่าโดยอาศัยศักยภาพของแกนนำชุมชนและประสบการณ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอันยาวนาน ดังนั้น เครือข่ายลุ่มน้ำจึงมีความสำคัญต่อการวิจัยเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งและบทบาทของเครือข่ายทางสังคมในการจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่า ผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาศักยภาพเครือข่ายการจัดการความขัดแย้งของชุมชนในพื้นที่ศึกษา และชุมชนที่กำลังเผชิญปัญหาเดียวกัน ตลอดจนเป็นแนวทางการพัฒนาศักยภาพเครือข่ายการจัดการความขัดแย้งของชุมชนในพื้นที่ศึกษา และชุมชนที่กำลังเผชิญปัญหาเดียวกัน ตลอดจนเป็นแนวทางการพัฒนาศักยภาพเครือข่ายการจัดการความขัดแย้งของชุมชนในพื้นที่ศึกษา และชุมชนที่กำลังเผชิญปัญหาเดียวกัน ตลอดจนเป็นแนวทางการพัฒนาศักยภาพเครือข่ายการจัดการความขัดแย้งของชุมชนในพื้นที่ศึกษา และชุมชนที่กำลังเผชิญปัญหาเดียวกัน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่าบริเวณลุ่มน้ำจาง และการก่อเกิดของเครือข่ายลุ่มน้ำจาง
2. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของเครือข่ายในการจัดการความขัดแย้งด้านการใช้ประโยชน์จากป่าและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของเครือข่าย

วิธีดำเนินการวิจัย

ขอบเขตระยะเวลาและเนื้อหา

การวิจัยนี้ดำเนินการระหว่างเดือนเมษายนถึงเดือนกันยายน 2558 โดยมีศูนย์กลางเกี่ยวกับ 1) สภาพปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่าที่เกิดขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำจาง 2) การก่อเกิดของเครือข่ายลุ่มน้ำจาง 3) บทบาทหน้าที่ของเครือข่ายลุ่มน้ำจางด้านการจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่าบริเวณลุ่มน้ำจาง และ 4) ปัจจัยที่ทำให้เครือข่ายลุ่มน้ำจางยังสามารถดำรงอยู่ได้

ขอบเขตพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย

พื้นที่ศึกษาเป็นพื้นที่ดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำจาง จ.ลำปาง ซึ่งอยู่ในลุ่มน้ำจางตอนบนเขตจังหวัดลำปาง และอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ เครือข่ายลุ่มน้ำจางตั้งขึ้นเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติบริเวณลุ่มน้ำจาง ประกอบไปด้วยแกนนำจาก 6 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านผาแมว บ้านนาขยบ บ้านทุ่ง และบ้านสามขา ต.หัวเลื้อย รวมทั้งบ้านคอนไฟ และบ้านเอือก ต.คอนไฟ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง แกนนำดังกล่าวประกอบไปด้วยตัวแทนผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านจากแต่ละหมู่บ้าน ทั้งนี้เนื่องด้วยปัญหาการอนุรักษ์กับการใช้ประโยชน์จากป่าของสมาชิกชุมชนทั้ง 6 หมู่บ้าน ที่จำเป็นต้องพึ่งพิงทรัพยากรในเขตป่าของลุ่มน้ำจางในการยังชีพและทำการค้าด้วยผลิตภัณฑ์จากป่าและการเกษตรได้แก่ การทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ เก็บหาของป่าโดยเฉพาะเห็ดถอบ รวมทั้งการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ลำไย หอมแดง กระเทียม พริก มะเขือ ข้าวโพด เป็นต้น

ผู้วิจัยเลือกกลุ่มเป้าหมายโดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบยัดจุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นหลัก

(Purposeful Sampling) เพื่อให้ได้กลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนในการให้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย (ชาย โปธิสิตา, 2547) มีการเลือกกลุ่มตัวอย่างที่เป็นคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำจางและอดีตคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำจางเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) จำนวน 20 คน เนื่องจากเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์การเผชิญกับปัญหาการร่วมก่อตั้งเครือข่าย และการจัดการกับความขัดแย้ง ซึ่งประกอบไปด้วยผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านจาก 6 หมู่บ้าน ที่ปรึกษาเครือข่าย รวมทั้งอดีตผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านที่เคยเป็นสมาชิกเครือข่าย นอกจากนี้ ยังคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำจาง จำนวน 5 คน ได้แก่ ชาวบ้าน และตัวแทนของหน่วยงานจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) อย่างไรก็ตาม การวิจัยนี้อาจมีข้อจำกัดในการกำหนดขอบเขตกลุ่มเป้าหมายเนื่องจากผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นตัวแทนของคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำจางและอดีตคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำจาง รวมทั้งมีการเก็บรวบรวมข้อมูลส่วนหนึ่งจากผู้เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน ดังนั้น ในการขยายผลการศึกษาจึงควรพิจารณาคำหนดกลุ่มเป้าหมายที่ครอบคลุมผู้เกี่ยวข้องให้มากขึ้น

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล มีการใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนี้

- 1) การวิเคราะห์เอกสาร เป็นการรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องจากคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำจาง ได้แก่ รายงานวิจัย แผนที่ และภาพถ่าย
- 2) การสำรวจพื้นที่ (Area Survey) เป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของพื้นที่ลุ่มน้ำจางและบริบทแวดล้อมชุมชน ได้แก่ พื้นที่ป่า พื้นที่การเกษตร แหล่งน้ำ และวิถีชีวิตในชุมชน
- 3) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับคณะกรรมการและสมาชิกเครือข่ายลุ่มน้ำจางจำนวน 20 คน โดยใช้แบบสอบถามถึงโครงสร้างในการสอบถามเกี่ยวกับสภาพความขัดแย้ง การก่อเกิดหรือการรวมตัวเป็นเครือข่าย บทบาทหน้าที่และกิจกรรมดำเนินงานของเครือข่าย การจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่า และเงื่อนไขที่สนับสนุนการดำเนินงานหรือการดำรงอยู่ของเครือข่าย สำหรับผู้เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำจาง จำนวน 5 คน เป็นการสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินงานของเครือข่ายและแนวทางการพัฒนาเครือข่าย
- 4) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) กับตัวแทนคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำจาง 6 หมู่บ้านและอดีตคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำจาง โดยแบ่งเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 5-6 คน การดำเนินการจัดประชุมกลุ่มย่อยเริ่มจากการแนะนำตนเองและวัตถุประสงค์ จากนั้นจึงถามคำถามตามลำดับพร้อมกับการกระตุ้นให้ทุกคนได้พูดคุยแลกเปลี่ยนและโต้ตอบซึ่งกันและกันด้วยบรรยากาศที่เป็นกันเอง เกี่ยวกับบทบาทของเครือข่ายในการจัดการความขัดแย้งด้านการใช้ประโยชน์จากป่า และปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการประชุมกลุ่มย่อยถูกนำมาถอดเทป และวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลจากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และเอกสารที่เกี่ยวข้อง ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) มีการกำหนดรหัส จัดหมวดหมู่ข้อมูล เปรียบเทียบข้อมูล แล้วเรียบเรียงเป็นเนื้อหาเชิงบรรยาย (Description)

ผลการวิจัย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ พบว่า ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำจางมีความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่าที่นำไปสู่การก่อเกิดเครือข่ายลุ่มน้ำจาง และเครือข่ายลุ่มน้ำจางมีบทบาทสำคัญต่อการจัดการความขัดแย้ง รวมทั้งมีปัจจัยที่สนับสนุนให้เครือข่ายสามารถทำหน้าที่ได้อย่างต่อเนื่อง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. สภาพปัญหา การก่อเกิด และการดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำจาง

1.1 สภาพปัญหาความขัดแย้ง

ในอดีตชุมชนลุ่มน้ำจางดำรงชีพอย่างพอเพียงท่ามกลางป่าและแหล่งต้นลำธารอันอุดมสมบูรณ์ มีการเก็บหาของป่าสัตว์และทำการเกษตรเพื่อยังชีพเป็นหลัก ต่อมาความต้องการด้านเศรษฐกิจและการค้าทำให้พื้นที่ป่ามากมายถูกทำลายไปจนเสื่อมโทรมโดยคนในและคนนอกชุมชน เพื่อการทำไร่เลื่อนลอย การอุตสาหกรรมค้าไม้ การขยายพื้นที่เพาะปลูก และการพัฒนาการคมนาคมขนส่ง เป็นต้น นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา การอนุรักษ์ป่าไม้และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำจางเป็นชนวนความขัดแย้งระหว่างผู้นำและสมาชิกในชุมชน 6 หมู่บ้าน ที่ต่างอาศัยใช้ประโยชน์จากป่าในลุ่มน้ำเดียวกัน ได้แก่ บ้านผาเมว บ้านนาบาย บ้านทุ่ง บ้านสามขา บ้านคอนไฟ และบ้านเอืยก ด้านการอนุรักษ์เกิดความไม่ลงรอยกันระหว่างผู้นำ 6 หมู่บ้าน เนื่องจากความแตกต่างทางความคิด มีหมู่บ้านดำเนินการอนุรักษ์อย่างจริงจังและได้รับความร่วมมือจากสมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชน แต่กลับมุ่งการอนุรักษ์เฉพาะขอบเขตพื้นที่ของตนเอง ในทางตรงกันข้าม บางหมู่บ้านไม่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ บางหมู่บ้านอนุรักษ์อย่างไม่จริงจังและมีกฎระเบียบค่อนข้างหละหลวม และสมาชิกในชุมชนไม่ได้ให้ความร่วมมือมากนัก นอกจากนี้ ในด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ยังเกิดประเด็นถกเถียงกันระหว่างหมู่บ้านเสมอเกี่ยวกับการทำมาหากินข้ามเขตแดนของคนต่างหมู่บ้าน การละเมิดกฎระเบียบอนุรักษ์ของคนต่างหมู่บ้าน การลักลอบตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ของคนนอกพื้นที่ และการกล่าวโทษกันไปมาระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงเกี่ยวกับการเผาป่าโดยเฉพาะในฤดูกาลเก็บเห็ดถอบ

1.2 การก่อเกิดเครือข่าย

สภาพความขัดแย้งด้านการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทำให้นักเณรบ้านสามขา 2 คน เกิดแนวความคิดการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างหมู่บ้านในลุ่มน้ำจางโดยการสนับสนุนของอดีตศึกษานิเทศก์ คณะทำงานลุ่มวัง ต่อมาเริ่มมีการขยายแนวคิดในปี 2542 ในฐานะที่นักเณรบ้านสามขาเป็นสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ทรงคุณวุฒิประจำตำบล และผู้นำด้านการอนุรักษ์และการจัดการป่าต้นน้ำ กลุ่มเป้าหมายของการขยายแนวคิด คือ ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้าน 6 หมู่บ้าน ที่มีเขตแดนติดกันและใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำจางเช่นเดียวกัน ได้แก่ บ้านผาเมว บ้านนาบาย บ้านทุ่ง บ้านสามขา บ้านคอนไฟ และบ้านเอืยก นักเณรบ้านสามขาต้องใช้เวลาร่วม 5 ปี จึงสามารถโน้มน้าวให้ทุกหมู่บ้านดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ไปพร้อม ๆ กับการเชื่อมร้อยกลุ่มเป้าหมายให้เข้ามาร่วมพูดคุยกันด้านการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำจางอย่างต่อเนื่อง และเรียกตนเองว่าเครือข่ายลุ่มน้ำจาง ในปี 2547 ทั้งนี้ นักเณรบ้านสามขามีวิธีการสร้างเครือข่ายตามลำดับขั้นตอนต่อไปนี้

1) การติดต่อสื่อสารโดยตรงกับผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีฐานความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อน โดยการแวะไปเยี่ยมเยียนที่บ้านเพื่อพูดคุยถึงแนวทางการอนุรักษ์และการสร้างเครือข่ายเพื่อจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำจาง การเยี่ยมเยียนนี้จะไปครั้งละ 1-2 หมู่บ้าน จนครบทุกหมู่บ้านและมีการไปเยี่ยมซ้ำอีกจนกว่าจะเข้าใจตรงกัน

2) การจัดเวทีชุมชน หลังจากที่ได้ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านเห็นด้วยจึงนัดหมายการจัดเวทีชุมชน เพื่อพูดคุยทำความเข้าใจกับสมาชิกในชุมชนแต่ละหมู่บ้านเกี่ยวกับการสร้างความร่วมมือด้านการอนุรักษ์อย่างจริงจัง โดยการอธิบายให้เห็นถึงผลเสียของการอนุรักษ์อย่างจริงจังและไม่จริงจัง พร้อมกับยกตัวอย่างรูปธรรมความสำเร็จของหมู่บ้านสามขาด้านการอนุรักษ์ป่าไม้และการจัดการป่าต้นน้ำ การจัดเวทีชุมชนของแต่ละหมู่บ้านนั้นเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกว่าสมาชิกในชุมชนจะเข้าใจและให้ความร่วมมือกับการอนุรักษ์

3) การจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ เช่น การสร้างฝาย การทำแนวกันไฟ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างแนวร่วมและทำความเข้าใจถึงประโยชน์ของการอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม กิจกรรมที่ช่วยกระชับความสัมพันธ์และกระตุ้นความตระหนักถึงคุณค่าการอนุรักษ์และความร่วมมือได้ดี คือ การสร้างฝายบริเวณลุ่มน้ำจาง เนื่องจากมีจำนวนสัตว์และปริมาณน้ำในลำห้วยเพิ่มมากขึ้นภายหลังการสร้างฝาย

4) การชวนเข้าร่วมประชุมเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน การประชุมนี้เป็นพื้นที่พบปะพูดคุยและปรึกษาหารือกันอย่างไม่เป็นทางการด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของผู้นำที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ ซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวในยามที่เกิดปัญหาการลักลอบตัดไม้ การขาดแคลนน้ำ การเกิดอุทกภัย เป็นต้น ต่อมาผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการจาก 6 หมู่บ้าน มีการพูดคุยกันอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำจางในที่สุด

1.3 การดำเนินงานของเครือข่าย

คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำจางประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นตัวแทนคณะกรรมการหมู่บ้าน 6 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 2 คน จากบ้านผาแมว บ้านนาบาย บ้านทุ่ง บ้านสามขา บ้านดอนไฟ และบ้านเอือก คณะกรรมการสามารถเสนอให้สมาชิกเป็นประธานเครือข่ายซึ่งมีการผลัดเปลี่ยนวาระทุก 2 ปี อีกทั้งยังสามารถเสนอประธานเครือข่ายที่เป็นคนนอกและทุกฝ่ายให้การยอมรับ นอกจากนี้ เครือข่ายยังมีที่ปรึกษาที่คอยให้คำแนะนำชี้แนะแนวทางการดำเนินงานจากหลายฝ่าย ได้แก่ กำนันตำบลหัวเสือ กำนันตำบลดอนไฟ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลหัวเสือ ปราชญ์ชาวบ้าน และตัวแทนของบริษัทปูนซีเมนต์ไทย (เอส ซี จี) จำกัด (ลำปาง) เป้าหมายสำคัญของเครือข่าย คือ การร่วมกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำจางและการขยายพื้นที่เครือข่ายไปยังพื้นที่ใกล้เคียงที่มีอาณาเขตติดต่อกันในจังหวัดลำปางและจังหวัดแพร่ ดังนั้น เครือข่ายจึงให้ความสำคัญกับการดำเนินงานด้านต่อไปนี้

1) การส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าของ 6 หมู่บ้าน ที่เป็นสมาชิกเครือข่าย เช่น การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านการจัดการทรัพยากร โดยเชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาร่วมแลกเปลี่ยนความรู้

2) การเป็นศูนย์กลางการประสานงานของหมู่บ้านสมาชิกเครือข่ายเพื่อสื่อสารกิจกรรมและความเคลื่อนไหวของแต่ละหมู่บ้านผ่านการประชุมประจำเดือนของเครือข่าย

3) การจัดกิจกรรมอนุรักษ์และระดมทุนระดับเครือข่ายโดยการมีส่วนร่วมของหมู่บ้านสมาชิกเครือข่าย เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ และการทอดผ้าป่า

4) การช่วยแก้ไขปัญหาด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของหมู่บ้านสมาชิกเครือข่ายกรณีที่เกิดคณะกรรมการหมู่บ้านไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ หากเครือข่ายลุ่มน้ำอาจไม่สามารถแก้ไขได้จะส่งเรื่องต่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินงาน เช่น กรมป่าไม้ เป็นต้น

5) การทำความเข้าใจกับพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อขยายสมาชิกเครือข่ายในจังหวัดลำปางและจังหวัดแพร่

6) การเชื่อมเครือข่ายและหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกให้เข้ามารับรู้และสนับสนุนการดำเนินงาน เช่น เครือข่ายการจัดการป่าของจังหวัดแพร่ บริษัทปูนซีเมนต์ไทย (เอส ซี จี) จำกัด (ลำปาง) องค์การบริหารส่วนจังหวัด และที่ว่าการอำเภอ เป็นต้น

2. บทบาทเครือข่ายในการจัดการความขัดแย้ง

เครือข่ายลุ่มน้ำอาจ มีการจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่าที่ควบคู่ไปกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำอาจ โดยแสดงบทบาทสำคัญ 3 ด้าน ได้แก่

2.1 บทบาทการสร้างการเข้าใจและการมีส่วนร่วม

เครือข่ายใช้การประชุมหรือเวทีเป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจและสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง การจัดประชุมแบ่งออกเป็นการประชุมเครือข่ายประจำเดือนหรือทุก 2-3 เดือน และการประชุมเครือข่ายในโอกาสพิเศษ ในการประชุมประจำเดือน สมาชิกเครือข่ายที่เป็นแกนนำของทุกหมู่บ้านจะเข้าร่วมประชุมพูดคุยกัน เพื่อบอกเล่าสารทุกข์สุกดิบ สถานการณ์ เหตุการณ์ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละหมู่บ้าน และช่วยกันหาหนทางในการแก้ปัญหา เช่น การกว้านซื้อที่ดินของนายทุนที่บ้านผาแมว การเผาป่ากันอย่างหนัก สำหรับการจัดประชุมเครือข่ายในโอกาสพิเศษ เช่น งานเลี้ยงเครือข่ายทุก 2 ปี โดยหมุนเวียนกันเป็นเจ้าภาพจัดงานในแต่ละหมู่บ้าน และมีการเรียนเชิญคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านทุกหมู่บ้านที่เป็นสมาชิกเครือข่ายให้เข้าร่วมหมู่บ้านละ 20 คน เพื่อเลี้ยงฉลองความสำเร็จ กระชับสัมพันธภาพ แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร และบอกเล่ากิจกรรมอนุรักษ์ เช่น จำนวนฝ่ายที่สร้างเสร็จ ผลของการสร้างฝายและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น รวมทั้งแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากร

2.2 บทบาทการเป็นคนกลางเจรจาไกล่เกลี่ยปัญหา

ตามปกติ คณะกรรมการหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้านจะมีหน้าที่ในการเจรจาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยอาศัยกฎหรือข้อตกลงของหมู่บ้าน เช่น การลักลอบตัดไม้ การครอบครองที่ดิน การใช้น้ำอย่างใดก็ตาม กรณีที่มีปัญหารุนแรง ไม่สามารถจัดการได้ เครือข่ายลุ่มน้ำอาจจะเข้าไปเป็นคนกลางในการเจรจาไกล่เกลี่ยปัญหา ซึ่งผลการเจรจามักเป็นไปด้วยดีเนื่องจากความน่าเกรงขามและพลังอำนาจการต่อรองที่เหนือกว่าการเจรจาในระดับหมู่บ้าน เช่น กรณีมีคนนอกชุมชนเข้าไปซื้อที่ดินในป่า 3,000 ไร่ ที่บ้านผาแมว และมีการล้อมลวดหนามไว้ ทำให้ชุมชนไม่สามารถเข้าไปทำมาหากินในป่าได้เหมือนเคย คณะกรรมการหมู่บ้านผาแมวจึงขอให้คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำอาจเข้าไปช่วยเจรจาให้นายทุนยอมรื้อลวดหนามและ

ย้ายออกไปจนสำเร็จ อีกกรณีหนึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างบ้านสามขา กับบ้านทุ่ง ครั้งหนึ่ง มีการทะเลาะกัน เรื่องการดูแลห้วย คณะกรรมการหมู่บ้านสามขาเคยแบ่งห้วยหนึ่งให้บ้านทุ่ง แต่มักจะเกิดไฟไหม้เสมอ ทำให้คณะกรรมการหมู่บ้านสามขาคิดว่า คนบ้านทุ่งไม่ดูแลห้วยและต้องการจะยึดคืนมา มีการต่อว่า ต่อขานอ้างสิทธิในการยึดล่าห้วยคืน ทำให้เกิดความบาดหมางในใจของคนบ้านทุ่ง เครือข่ายลุ่มน้ำอาจจึง เข้าไปเป็นคนกลางช่วยเจรจาระหว่างคณะกรรมการหมู่บ้านสามขา กับบ้านทุ่งอยู่หลายครั้ง ในที่สุด สถานการณ์จึงค่อย ๆ ดีขึ้น

ในการเจรจา ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้เจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง คือ ที่ปรึกษาเครือข่ายลุ่มน้ำอาจที่ ทุกฝ่ายให้การยอมรับ มีความเป็นกลาง ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับเรื่องที่ได้รับการร้องเรียน หลังจากที่ได้รับ เรื่องร้องเรียน ผู้เจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางจะนัดหมายคู่กรณีเพื่อพุดจาตกลงความกัน เมื่อถึงวันนัดหมาย จะต้องเปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายได้บอกเล่าเรื่องราวโดยการรับฟังอย่างเป็นกลาง จากนั้นผู้เจรจาไกล่เกลี่ย คนกลางจะเสนอทางเลือกของการแก้ไขปัญหาให้ทั้งสองฝ่ายเป็นผู้ตัดสินใจเลือกทางออกด้วยตนเองเพื่อ ให้เกิดการยอมรับทั้งสองฝ่าย หากยังไม่สามารถตกลงกันได้ครั้งแรก จะต้องมีการนัดหมายครั้งต่อไป จนกว่าจะสามารถหาทางออกที่ดีที่สุดกับทั้งสองฝ่ายได้ ทั้งนี้ ผู้เจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางจะต้องมีความ ประณีประนอม มีเทคนิคในการพูดคุยเชิงสร้างสรรค์ เข้าใจความรู้สึกของคู่กรณี และสามารถโน้มน้าว การตัดสินใจของคนสองฝ่ายได้เป็นอย่างดี

2.3 บทบาทการให้ความช่วยเหลือสมาชิกเครือข่าย

เครือข่ายลุ่มน้ำอาจทำงานร่วมกับหมู่บ้านที่เป็นสมาชิกในลักษณะของพี่เลี้ยงและเพื่อน ช่วยเพื่อน ทุกหมู่บ้านที่เป็นสมาชิกเครือข่ายสามารถที่จะร้องขอความช่วยเหลือจากคณะกรรมการเครือข่าย ลุ่มน้ำอาจได้ในยามคับขัน หรือในกรณีที่ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านของหมู่บ้านสมาชิกในเครือข่าย ไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาได้ เช่น การจัดการเรื่องคนลักลอบตัดไม้ในเขตป่าลุ่มน้ำอาจ การจัดการการใช้น้ำ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการช่วยเหลือด้านกิจกรรมการอนุรักษ์ เช่น การระดมสมาชิกเข้าร่วมสร้างฝายชะลอน้ำ การทำแนวกันไฟในเขตป่า และการช่วยกันดับไฟป่า ผลของการเข้าไปช่วยเหลือแต่ละหมู่บ้านทำให้สมาชิก ในเครือข่ายมีความเข้าใจและให้ความร่วมมือกันมากขึ้น

3. ปัจจัยการดำรงอยู่ของเครือข่าย

เครือข่ายลุ่มน้ำอาจช่วยสร้างความร่วมมือด้านการอนุรักษ์ป่า และช่วยคลี่คลายความขัดแย้ง ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจากป่าระหว่างหมู่บ้านในลุ่มน้ำอาจได้ในระดับหนึ่ง ผลของการดำเนินงาน ทำให้ปัญหาการแอบเข้าไปตัดไม้ เก็บเห็ด หาของป่า และล่าสัตว์ในเขตป่าของหมู่บ้านอื่นลดน้อยลง เนื่องจากชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านเข้าใจกันและกันมากขึ้น อีกทั้งยังตระหนักถึงคุณค่าของการดูแลรักษาป่า เพิ่มขึ้น ทั้งนี้ การที่เครือข่ายลุ่มน้ำอาจยังสามารถทำหน้าที่และแสดงบทบาทการจัดการความขัดแย้งได้อย่าง ต่อเนื่องนับตั้งแต่ก่อตั้ง เนื่องจากปัจจัยที่เกื้อหนุนดังต่อไปนี้

3.1 ศักยภาพผู้นำ เครือข่ายมีแกนนำระดับหมู่บ้านเป็นสมาชิก ซึ่งต่างมีความมุ่งมั่นในการร่วมกัน ดำเนินงานด้านการอนุรักษ์และร่วมแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง นอกจากนี้ ยังมีแกนนำระดับเครือข่ายที่ เป็นกลไกเชื่อมประสานการดำเนินงานระหว่างหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ เครือข่ายเป็นผู้คอยให้กำลังใจ

ในการทำงาน และสามารถให้ความช่วยเหลือแก่กลุ่มหมู่บ้านในเครือข่ายยามเดือดร้อนได้ทันที

3.2 การสร้างช่องทางการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ เครือข่ายมีการจัดประชุมในระดับชุมชนและระดับเครือข่ายเพื่อพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนกันอย่างสม่ำเสมอ ทำให้สมาชิกของแต่ละหมู่บ้านได้รับรู้สถานการณ์ซึ่งกันและกัน เกิดการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา ตลอดจนร่วมปรับปรุงการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

3.3 การพัฒนาศักยภาพแกนนำรุ่นใหม่ เครือข่ายมีระบบการหมุนเวียนกันเป็นประธานเครือข่ายทุก 2 ปี เพื่อการฝึกฝนและพัฒนาแกนนำรุ่นใหม่ โดยมีที่ปรึกษาซึ่งมีประสบการณ์บริหารเครือข่ายคอยให้คำแนะนำและช่วยแก้ปัญหาตามที่ต้องการ

3.4 การตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างการมีส่วนร่วม เครือข่ายมุ่งเน้นให้ชุมชนจากแต่ละหมู่บ้านเข้ามาร่วมเรียนรู้สู่การสร้างความรู้และความร่วมมือในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การร่วมกันเก็บข้อมูลจำนวนและมูลค่าของเห็ดที่นำไปสู่การสร้างความรู้ความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติในป่า และร่วมกันสร้างฝายและทำแนวกันไฟ เป็นต้น

3.5 การแสวงหาทุนและทรัพยากรดำเนินงาน เครือข่ายมีการแสวงหาทุนและทรัพยากรเพื่อการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องด้วยวิธีการต่อไปนี้

1) การจัดกิจกรรมทอดผ้าป่าในระดับหมู่บ้านและระดับเครือข่ายสำหรับเป็นเงินกองทุนในการดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ เช่น การทำฝาย การทำแนวกันไฟ โดยคณะกรรมการแต่ละหมู่บ้านเป็นผู้บริหารจัดการกองทุนผ้าป่าระดับหมู่บ้านและบริหารสมาชิกในชุมชนให้เข้ามาร่วมกันจัดงาน ส่วนคณะกรรมการเครือข่ายจะเป็นผู้บริหารจัดการกองทุนผ้าป่าระดับเครือข่ายและบริหารสมาชิกในเครือข่ายรวมทั้งสมาชิกในหมู่บ้านให้มาร่วมกันจัดงาน

2) การแสวงหาทุนดำเนินงานจากรางวัลการประกวด เช่น บ้านสามขาได้รับเงินรางวัลวลูกโลกสีเขียว รางวัลการจัดการน้ำ และรางวัลการจัดการไฟป่า

3) การขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งช่วยหนุนเสริมศักยภาพของเครือข่ายในการสร้างรูปธรรมการดำเนินงาน เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สนับสนุนวิธีคิดและสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม บริษัท ปูนซิเมนต์ไทย (ลำปาง) จำกัด สนับสนุนกิจกรรมสร้างฝาย และหน่วยส่งเสริมการควบคุมไฟป่า ลำปาง สนับสนุนกิจกรรมควบคุมไฟป่า

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำอาจยังต้องการการพัฒนาอีกหลายด้าน ได้แก่

1) การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ดินน้ำลำธารอย่างมีส่วนร่วมโดยการสร้างฝายและทำแนวกันไฟ 2) การสร้างเยาวชนคนรุ่นใหม่โดยการชักชวนให้เข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ 3) การสร้างแกนนำเครือข่ายโดยการให้แกนนำรุ่นหลังผลัดเปลี่ยนกันบริหารงานและให้แกนนำรุ่นเก่าเป็นที่ปรึกษา 4) การลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำระหว่างหมู่บ้านในเครือข่ายด้านการอนุรักษ์ โดยการนำเสนอผลการดำเนินงานในภาพรวมของเครือข่ายและการรักษาระดับความโดดเด่นของแต่ละหมู่บ้าน 5) การขยายเครือข่ายในจังหวัดใกล้เคียงเพื่อแสวงหาแนวร่วม ได้แก่ ลำปาง และแพร่ โดยการหนุนเสริมแกนนำที่ยินดีเข้าร่วมอย่างจริงจัง และ 6) การยกระดับเครือข่ายโดยการจดทะเบียนเป็นสมาคมเครือข่ายลุ่มน้ำอาจ เพื่อประสานการสนับสนุนทุนการดำเนินงาน

จากหน่วยงานภาครัฐและเอกชนได้อย่างกว้างขวางมากขึ้น เช่น กองทุนสิ่งแวดล้อมโลก งบประมาณจังหวัด กองทุนพัฒนาไฟฟ้า

อภิปรายผล

การที่ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในพื้นที่ทางสังคมที่สลับซับซ้อนและมีความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง (Buckles, 1999) ทุกภูมิภาคของประเทศไทยโดยเฉพาะพื้นที่ภาคเหนือตอนบน (เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน ลำปาง) มักประสบกับความขัดแย้งจากการละเมิดสิทธิของกันและกันในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐกับชุมชน ระหว่างชุมชนกับชุมชน ระหว่างชุมชนกับนายทุน เป็นต้น (เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, 2549) การวิจัยนี้ค้นพบความไม่ลงรอยของผู้นำชุมชนด้านการอนุรักษ์และความขัดแย้งจากการใช้ประโยชน์จากป่าระหว่างชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำจางในจังหวัดลำปาง สภาพเช่นนี้ผลักดันให้เกิดเครือข่ายลุ่มน้ำจางอย่างเป็นทางการ โดยการใช้การริเริ่มของแกนนำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการจากหมู่บ้านที่เล็งเห็นถึงความสำคัญของปัญหา โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำจางของชุมชนที่อยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันและมีอาณาเขตติดต่อกัน ข้อค้นพบนี้มีนัยยะสอดคล้องกับแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่ค่อนข้างสลับซับซ้อน โดยใช้แนวทางการจัดการทรัพยากรร่วมกันในเครือข่าย (Castro & Nielsen, 2003)

โดยทั่วไป เครือข่ายมักแสดงบทบาทหน้าที่ 3 ประการ (พระมหาสุทิตย์ อาภาโร, 2547) ได้แก่ 1) การจัดกิจกรรมเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทุน คน และทรัพยากรที่มีอยู่ 2) การสนับสนุนและประสานการทำงานภายในเครือข่าย รวมทั้งภาคีที่เกี่ยวข้อง และ 3) การส่งเสริมและให้คำปรึกษาเพื่อการพัฒนาเครือข่าย อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยชี้ว่า บทบาทของเครือข่ายในการจัดการความขัดแย้งซึ่งประกอบด้วย การทำความเข้าใจและการสร้างการมีส่วนร่วมผ่านการจัดประชุมเครือข่าย การเป็นคนกลางในการเจรจาไกล่เกลี่ยปัญหาขัดแย้ง และการให้ความช่วยเหลือสมาชิกในเครือข่าย บทบาทเหล่านี้แฝงอยู่ในบทบาทการจัดการทรัพยากรของเครือข่ายด้านการส่งเสริมและสนับสนุนการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าของหมู่บ้านสมาชิกเครือข่าย การเป็นศูนย์กลางการสื่อสารกิจกรรมและความเคลื่อนไหว การจัดกิจกรรมการอนุรักษ์และระดมทุน การเชื่อมร้อยเครือข่ายและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการช่วยเหลือปัญหาที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านสมาชิกเครือข่าย

ที่สำคัญ การจัดประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทำให้ความสัมพันธ์อันมีตรแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2543) ดังจะเห็นได้จากหน้าที่เครือข่ายลุ่มน้ำจางใช้การจัดประชุมเครือข่ายเป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจและสร้างการมีส่วนร่วม โดยมีผืนป่าบริเวณลุ่มน้ำจางเป็นเงื่อนไขของผลประโยชน์ร่วม (Mutual Benefit) และการพึ่งพิงกัน (Interdependence) ความเข้าใจนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ดีและการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้านการอนุรักษ์มากขึ้น รวมทั้งเกิดความพยายามในการช่วยกันแก้ไขความขัดแย้งที่เผชิญอยู่ร่วมกัน ต่างสามารถร้องขอความช่วยเหลือจากเพื่อนสมาชิกของเครือข่ายได้ตามต้องการ เช่น การดับไฟป่า การสร้างฝาย การทำแนวกันไฟ การช่วยจัดการกับผู้ลักลอบตัดไม้ในป่า เป็นต้น

นอกจากนี้ การจัดการความขัดแย้งในรูปแบบเครือข่ายทางสังคมยังช่วยเพิ่มพลังอำนาจต่อรองในการรักษาผลประโยชน์ของสมาชิกเครือข่าย (Walch, 2011) แม้ว่าเครือข่ายจะไม่ได้รับสิทธิอันชอบธรรมตามกฎหมายในการดำเนินงานก็ตาม (อัจฉรา รัชฎีธรรม, 2543) ดังที่เครือข่ายลุ่มน้ำกวาง ต.คอยสะเกิด อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ได้ร่วมต่อต้านกฎหมายเพื่อปกป้องสิทธิของชุมชนป่าสักงามที่เป็นสมาชิกเครือข่ายให้สามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้รวมทั้งสามารถบริหารจัดการพื้นที่ทับซ้อนระหว่างสวนป่าของรัฐและพื้นที่ทำกินของชุมชน (ปรีวัตร์ นันติ, 2555) ในทำนองเดียวกับเครือข่ายป่าชุมชน ต.ทากาศ จ.ลำพูน ที่ร่วมกับเครือข่ายอื่นในพื้นที่ใกล้เคียง ช่วยป้องกันการบุกรุกผืนป่าและยืนยันศักยภาพการจัดการป่าต่อหน่วยงานภาครัฐ (สุภาวดี ทรวงพรพาณิชย์, 2545) งานวิจัยนี้พบว่า เครือข่ายลุ่มน้ำอาจสามารถเจรจาไกล่เกลี่ยความขัดแย้งเกี่ยวกับสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่าและการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติระหว่างหมู่บ้าน อีกทั้งยังสามารถเจรจาไกล่เกลี่ยกับนายทุนที่เข้าไปรุกกล้าที่ดินสาธารณะของชุมชนที่เป็นสมาชิกเครือข่ายด้วยพลังอำนาจการต่อรองที่เหนือกว่า นอกจากนี้ หน่วยงานภาครัฐที่มีอำนาจตามกฎหมายยังให้การยอมรับการตัดสินใจของเครือข่ายลุ่มน้ำอาจในการออกใบอนุญาตตัดไม้ นับสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เครือข่ายลุ่มน้ำอาจสามารถจัดการความขัดแย้งได้ คือ การมีความสัมพันธ์เชิงซ้อนของสมาชิกเครือข่าย ซึ่งมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลอันที่เพื่อน และมีความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านในฐานะคณะกรรมการหมู่บ้านที่เป็นแกนนำอย่างเป็นทางการตามขอบเขตอำนาจหน้าที่การปกครอง

ดังนั้น การสร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้านจึงมีนัยสำคัญต่อการจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่าซึ่งเป็นทรัพย์สินร่วม เครือข่ายลุ่มน้ำอาจควรดำรงไว้ซึ่งประสิทธิภาพการจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่า โดยการพัฒนาแบบการสร้างปฏิสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนเพื่อกระชับความสัมพันธ์ในแนวนอน และเพิ่มประสิทธิภาพการติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการเสริมสร้างพลังอำนาจการต่อรองและการระดมทรัพยากรเพื่อเกื้อหนุนซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นเครือข่าย (สมพันธ์ เตชะอธิก, ปรีชา อูยตระกูล และ ชื่น ศรีสวัสดิ์, 2537) ตลอดจนคำนึงถึงการพัฒนาผู้นำเครือข่ายรุ่นใหม่และการสร้างความร่วมมือกับเครือข่ายอื่น ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่าย ขณะเดียวกัน ภาครัฐควรให้การยอมรับและสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่ายในส่วนที่ไม่ขัดต่อแนวนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ และอยู่ภายใต้สิทธิอันชอบธรรมและขอบเขตอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้พบสภาพความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่าบริเวณลุ่มน้ำอาจ โดยมีคู่ขัดแย้งสองลักษณะ ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้ประโยชน์ที่เป็นคนที่อยู่อาศัยและใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำเดียวกัน และความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้ประโยชน์ที่เป็นคนในและคนนอกลุ่มน้ำ ทั้งนี้ เครือข่ายทางสังคมมีบทบาทสำคัญในการจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติบริเวณลุ่มน้ำอาจอันเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน เครือข่ายลุ่มน้ำอาจรวมตัวกันอย่างมีเป้าหมายเพื่อสร้างความร่วมมือด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ และลดความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากป่า โดยการริเริ่มของแกนนำชุมชนกลุ่มหนึ่งที่อาศัยความสัมพันธ์อันที่เพื่อนเข้าไปรวบรวมแกนนำชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากป่าผืนเดียวกันในลุ่มน้ำอาจ

ให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกและคณะกรรมการเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการ

บทบาทการดำเนินงานของเครือข่ายลุ่มน้ำจางในการจัดการความขัดแย้งการใช้ประโยชน์จากป่าเกิดขึ้นควบคู่กับการดูแลรักษาและอนุรักษ์ป่าไม้ ทั้งนี้ กิจกรรมการอนุรักษ์และเวทีเครือข่ายถูกใช้เป็นเครื่องมือสร้างความเข้าใจและสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างต่อเนื่อง ที่สำคัญเครือข่ายลุ่มน้ำจางยังเป็นผู้คอยให้ความช่วยเหลือและเป็นที่พึ่งพาของสมาชิกเครือข่ายของชุมชนบ้านใกล้เคียงด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ ตลอดจนทำหน้าที่เป็นคนกลางไกล่เกลี่ยข้อร้องเรียนที่เกิดขึ้นในผืนป่าจนเป็นที่ยอมรับของชุมชนท้องถิ่น ดังนั้น สมาชิกเครือข่ายซึ่งเป็นตัวแทนแกนนำชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญต่อการก่อร่างสร้างเครือข่ายและการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง อีกทั้ง การดำรงอยู่ของเครือข่ายยังขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านการสร้างพื้นที่ติดต่อสื่อสารพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาแกนนำรุ่นใหม่เพื่อสืบทอดการดำเนินงานของเครือข่าย และศักยภาพการระดมทุนของเครือข่าย

ดังนั้น ภาครัฐควรให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์การสร้างเครือข่ายซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในการลดข้อขัดแย้งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำเดียวกัน และควรให้การสนับสนุนการจัดประชุมทำความเข้าใจและสร้างข้อตกลงในการใช้ประโยชน์ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน รวมทั้งการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ทางสังคม และพัฒนาศักยภาพของแกนนำชุมชนในการเป็นผู้ประสานและไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง นอกจากนี้ เครือข่ายลุ่มน้ำจางควรให้ความสำคัญกับการสืบทอดวิธีคิดและวิธีการทำงานให้กับแกนนำรุ่นใหม่เพื่อลดข้อขัดแย้งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มักเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม ควรมีการยกระดับความรู้โดยการศึกษาวิธีการของเครือข่ายทางสังคมในพื้นที่อื่นที่มีบริบทใกล้เคียงและแตกต่าง เกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินโครงการวิจัย เรื่องการจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่น ในพื้นที่ลุ่มน้ำจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น คณะผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณผู้ให้การสนับสนุนมา ณ โอกาสนี้ สุดท้ายนี้ขอขอบพระคุณผู้นำและผู้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลทุกท่านในเครือข่ายลุ่มน้ำจาง ต.หัวเสือ และ ต.คอนไฟ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง

เอกสารอ้างอิง

กิตติชัย รัตนะ. (2551). กระบวนการแก้ไขความขัดแย้งและข้อพิพาทในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบบูรณาการ: แนวคิด กระบวนการตัดสินใจ และการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์. เอกสารประกอบการอบรมเชิงปฏิบัติการแก้ไขความขัดแย้งและข้อพิพาทในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบบูรณาการ โดยสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2543). *การจัดการเครือข่าย: กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา*. กรุงเทพฯ: ชัคเชสมิเดีย.

ชาย โพธิ์สีดา. (2547). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ข่าวสารและการศึกษาด้านประชากร สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ปรีวัตร์ นันดี. (2555). *ความขัดแย้งระหว่างสิทธิชุมชนกับอำนาจและผลประโยชน์ของรัฐ: กรณีศึกษาองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้กับชาวบ้านป่าสักงาม ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กรุงเทพฯ.

ประเวศ วะสี. (2541). *ชุมชนเข้มแข็ง ทูทางสังคมของไทย. หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็ง (ลำดับที่ 1)*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคมและธนาคารออมสิน.

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์. (2549). *การจัดการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยสันติวิธี*. (เวทีสิ่งแวดล้อม เอกสารทางวิชาการ หมายเลข 37) เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พระมหาสุทนต์ อากาศโร. (2547). *เครือข่ายธรรมชาติ: ความรู้และการจัดการ*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส).

ภัทรพล พลพนาธรรม, ปรีชา รัตนบรรณสกุล, และ ประมากรณ์ สุกใส. (2553). *เครือข่ายทางสังคมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวตลาดน้ำบางกอกน้อย อำเภอบางน้ำจืด จังหวัดสมุทรสงคราม* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สุภาวิณี ทรงพรพาณิชย์. (2545). *การพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน ตำบลทากาส อำเภอมะนัง จังหวัดลำพูน* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สมพันธ์ เตชะอธิก, ปรีชา อุตระกุล และ ชื่น ศรีสวัสดิ์. (2537). *ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำชาวบ้าน คู่มือทิศทางการพัฒนาผู้นำชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาในชนบท*. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.

เสรี พงศ์พิส. (2548). *เครือข่าย ยุทธวิธีเพื่อประชาชนเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง*. กรุงเทพฯ: โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *พลวัตในการจัดการทรัพยากร กระบวนทัศน์และนโยบาย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อัจฉรา รักยุติธรรม. (2543). *เครือข่ายชาวบ้าน: การจัดการทรัพยากรในกลุ่มน้ำโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน. เอกสารประกอบการสัมมนา (ชุดที่ 2/4)*. เชียงใหม่: มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ.

Boissevain, J. (1974). *Friends of friends: Network, manipulators and coalitions*. Oxford: Basil Blackwell.

Buckles, D. (1999). *Cultivating peace: Conflict and collaboration in resource management*. Ottawa, ON: International Development Research Centre.

Castro, A. P., & Nielsen, E. (2003). *Natural resource conflict management case studies: An analysis of power, participation and protected areas*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

-
- De Jong, W., Donovan, D., & Abe, K. I. (2007). *Extreme conflict and tropical forests* (Vol. 5). Berlin Germanay: Springer Science & Business Media.
- Mola-Yudego, B., & Gritten, D. (2010). Determining forest conflict hotspots according to academic and environmental groups. *Forest Policy and Economics*, 12(8), 575-580.
- Walch, K. S. (2011). *Seize the key: 9 secrets of negotiation power: Student version*. N.P.: Lulu Press.
- Yasmi, Y., Kelley, L. & Enters, T. (2011). *Forest conflict in Asia and the role of collective action in its management*. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2499/CAPRiWP102>